

METODERAPPORT 2010

De visste, men tiet

Reportasjer om utviklingshemmedes rettssikkerhet

Thomas Ergo,
frilansjournalist
for Dagbladet

1. Navn: Thomas Ergo, frilansjournalist, Dagbladet

2. Prosjektnavn: De visste, men tiet. Reportasjer om utviklingshemmedes rettssikkerhet

3. Samlet publisering:

Granskingen av Kommune-Norge:

-Vi må rydde opp, 31. desember, Dagbladet

-Dysser ned overgrepene – og sier aldri unnskyld, 31. desember, Dagbladet.no

Sjokkert over svik, utnytting og systemfeil, 30. desember, Dagbladet

Skrekklista. Vesentlige mangler i rutineene for varsling av sexovergrep, 29. desember, Dagbladet

- Kommunene bryter loven - varslingsrutiner må skjerpes, , 29. desember, dagbladet.no

«Gjør det klart at du ikke kan gå inn og ordne opp!», 29. desember, dagbladet.no

Overgrep blir ikke anmeldt, 28. desember, Dagbladet

Her er kommunene som ikke anmeldte overgrep, 28. desember, dagbladet.no

-Jeg utnyttet utviklingshemmede, 27. desember, Dagbladet

- Nektet å hjelpe, overgrepsoffer 26. desember, Dagbladet

Lever som fritt vilt, 26. desember, Dagbladet

Varsler flere sexovergrep, 20. desember, Dagbladet

-Politiet må gripe inn, 18. desember, Dagbladet

Rapporterte overgrep - varslet ikke politiet, 17. desember, Dagbladet

Granskingen av politiet:

Vurderer å påby dommeravhør av utviklingshemmede i overgrepssaker, 1. september, dagbladet.no

Den kommunale sjefen blottet seg for Randi. – Ikke anmeld saken, svarte politiet, 1. september, dagbladet.no

Jan snakker som en toåring – og er det perfekte overgrepsoffer, 1. september, dagbladet.no

Mens kommunen purret på politiet – fortsatte den kommunale sjefen sine overgrep, 1. september, dagbladet.no

Bistandsadvokat: - Jeg måtte jakte overgrepssiktet for politiet, 1. september, dagbladet.no

Utviklingshemmet sendte sms-nødmeldinger til fremmede, 1. september, dagbladet.no

- Det er dårlig gjort å behandle meg som et barn, 1. september, dagbladet.no

Overgriper ble tatt etter rask reaksjon fra politiet, 1. september, dagbladet.no

Den ene av de to utviklingshemmede kvinnene var blitt seksuelt misbrukt av sin kommunale sjef i 20 år. Da saken endelig ble varslet, ble saken høyprioritert, 1. september, dagbladet.no

-Vitner om slett etterforskning, 28. august, Dagbladet

Høyre og FrP krever offentlig utvalg for utviklingshemmede, 27. juni, dagbladet.no

-Machogutta i politiet skyr saker med utviklingshemmede, de vil ha raske resultater, 24. juni, dagbladet.no

Utviklingshemmede overgrepsofre forsvinner i statistikken, 23. juni, dagbladet.no

Jan snakker som en toåring - og er det perfekte overgrepsoffer, 22. juni, dagbladet.no,

Den kommunale sjefen blottet seg for Randi. – Ikke anmeld saken, svarte politiet, 15. juni, Dagbladet

Reportasjeserien De visste, men tiet:

Slakter gransking, 1. juni, Dagbladet

Førstestatsadvokat refser kommunetopper, 29. mai, dagbladet.no

Kommuneledere forsvarer at de lot sexmisbruker gå fri, 27. mai, dagbladet.no,

- Burde anmeldt sexovergriper”, 27. mai, Dagbladet

- Vi må forhindre nye overgrep”, 26. mars, dagbladet.no,

Forferdelig at slike overgrep skjer, 26. mars 2010, Dagbladet

Kommunetopper bestiller gransking av egen håndtering av overgrepssak, 24. mars, dagbladet.no,

Stortingspolitikere krever full gransking av overgrepssakene, 24. mars, dagbladet.no,

Overgrepssømt ansatt som sjef for utviklingshemmede. – For dyrt med politiattest, sier regjeringen, 24. mars, Dagbladet

Serievoldtektsforbryteren jobbet sammen med en utviklingshemmet kvinne. Bedriften visste ingenting. Kvinnen følte seg tvunget til samleie, 22. mars, Dagbladet

-Hjerteskjærende og en skam, 19. mars, Dagbladet,

Vil straffe kommuneledere som svikter, 18. mars 2010, dagbladet.no

Mona ble sexmisbrukt i 20 år, 18. mars, Dagbladet

Krever ombud for psykisk utviklingshemmede, 17. mars, dagbladet.no,

Kommunetoppene visste at arbeidslederen hadde gjort psykisk utviklingshemmede Nina gravid. Kommunen lot være å anmelde overgriperen. Fem år seinere ble hun misbrukt igjen - av samme mann, 17. mars, Dagbladet

Magasinet-dokumentaren:

Holdt kjeft, 17. januar, Dagbladet

Bak skjermede dører, 16. januar, Magasinet i Dagbladet

4. Redaksjon:

Dagbladet, Boks 1184, Sentrum, Tlf: 24 00 10 00

5. Kontaktinformasjon journalist:

Thomas Ergo, Nymansvn. 175, 4015 Stavanger, mob. 94 79 79 77

6. a) IDEEN. HVORDAN ARBEIDET KOM I GANG.

45 nyhetsartikler og reportasjer om utviklingshemmede overgrepsofres rettssikkerhet. En rekke varslede lovendringer, politiske tiltak, granskinger og offentlig debatt om en usynliggjort gruppe som foreløpig resultat. Det begynte ved en tilfeldighet. Det utviklet seg til et omfattende graveprosjekt, fordi jeg fikk kalde føtter. To enkle spørsmål drev prosjektet over i en ny fase. En politiadvokats reaksjon på telefon var forløsende.

Jeg husker ikke lenger hva jeg egentlig researchet. Men høsten 2009 surfet jeg innom Nordlandsforsknings hjemmeside, og noe fikk meg til å stoppe opp ved den ikke alt for fengende tittelen: "Vanskelig å snakke om? Arbeidsmiljø og rettssikkerhet for utviklingshemmede i skjermede bedrifter".

Forskningsrapporten var nesten ett år gammel, men ikke nevnt i rikspresen. Den ansporet meg til Magasinet-dokumentaren "Bak skjermede dører. Den handlet om hvordan en ung kvinne med asperger-syndrom, som anmeldte sin arbeidsleder i en skjermet bedrift for seksuelt misbruk, ble ivaretatt av politi, påtalemyndighet, dommere, sakkyndige. Det var en omfattende dokumentar, som gjennom ett case sa ganske mye om utviklingshemmedes rettssikkerhet i overgrepssaker. Planen var et par nyhetsoppfølgere og politisk debatt.

Dagen før publisering av Magasinet-reportasjen meldte jeg inn to nyhetsoppfølgere, og hadde planlagt hadde ytterligere et par saker, som handlet om tillitspersoner som hadde forgrepet seg på utviklingshemmede. Det hele var tenkt avrundet med politiske reaksjoner og debatt. Liknende øvelser har jeg gjort et utall ganger de siste ti-femten åra. Denne gang var jeg så heldig å få kalde føtter.

Jeg ringte nyhetssjefen og avlyste alt, utenom en nyhetssak som hørte til dokumentaren. Grunnen var at jeg satt på så my spin off-materiale fra Magasinet-saken, rystende og grusomme saker, som jeg kunne kjørt som rene nyheter. Problemet var at sakene utløste flere spørsmål enn de ga ny kunnskap. Jeg er frilanser, og kunne derfor bestemme meg for å ta en Time Out for å grave. Graveperioden varte i flere uker – og var på egen økonomisk risiko. Ingenting var ennå avtalt med Dagbladet.

Det tok to måneder fra Magasinet-dokumentaren var publisert, til første reportasjes i serien ”De visste, men tiet” sto på trykk.

b) SENTRALE PROBLEMSTILLINGER

Problemstillingen som fra midten av januar og de neste månedene ble en rød tråd for graveprosjektet, var: Hvilken rettsikkerhet har utviklingshemmede overgrepsofre? Hvordan ivaretar de offentlige aktørene rundt dem – som det kommunale hjelpeapparatet, de skjermede bedriftene og politiet - deres rettsikkerhet når mistanke om overgrep oppstår?

c) Usynlige ofre – i media og forskning

Før jeg redegjør for journalistiske funn: Hva vet vi egentlig om utviklingshemmede rettsikkerhet i dag? Hvordan har mediene dekket temaet de siste tiåra?

Under tittelen ”De verste syndene”, skriver leserombud Terje Angelshaug i Bergens Tidende følgende:

”Sykehjem, psykiatriske sykehus, bofellesskap for psykisk utviklingshemmede står ikke åpne for en undersøkende, kritisk presse. Derfor blir journalistikken lett overflatisk og dominert av eksperter og andre synsere. (...) Jeg tror journalistene må ty til andre metoder for å få større kunnskap om hva som foregår bak taushetsplikts bekvemme røykteppe og, tydeligere enn i dag, synliggjøre det for folk flest.” (BT, 6. mai 2006.)

Krenking av integriteten til og overgrep mot utviklingshemmede er saker som tenderer til å bli ”nedvurdert, bortforklart og usynliggjort.” skriver Nordlandsforskning (”Vanskelig å snakke om?”, NF-rapport nr. 1/2009)

Et søk i Retrievers avisarkiv kan gi et inntrykk av norske mediers dekning av feltet. Hvor mange artikler i norsk presse har omtalt både utviklingshemmede og rettsikkerhet de siste 25 åra? Ved trunkert søk på utviklingshem* og rettsikkerhet* blir resultatet 374 artikler fra januar 1985 til utgangen av 2010. Altså i snitt 15 artikler i året. Toppene kommer ved oppstart av HVPU-reformen i 1991 (19 artikler) samt i åra 1996 (37), 1998 (26) og 2002 (20) da Stortinget behandlet loven om bruk av tvang mot utviklingshemmede.

I 2010 omtales utviklingshemmede og rettsikkerhet i 57 artikler, flere enn noensinne i Retrievers arkiv. 23 av artiklene står på trykk i Dagbladet. De neste på lista er NTB (5) og Aftenposten (4).

Et søk på kombinasjonen utviklingshem* og overgrep* gir rekordhøye 171 treff i 2010, hvorav flest treff i Dagbladet (55). I snitt har norsk presse siden 1985 skrevet 49 saker årlig med disse to ordene gjengitt.

I den grad Retriever gjenspeiler den faktiske mediedekningen, har rettsikkerheten til utviklingshemmede vært gjenstand for mer mediaomtale i 2010, enn på over 25 år.

For ordens skyld: Ikke overraskende gir et søk på "Tore Sandberg" og utviklingshem* hele 47 treff det siste tiåret. Privatetterforsker Sandbergs avdekking av justismordene mot døvstumme Fritz Moen og utviklingshemmede Åge Vidar Fjell har hatt enorm betydning for oppmerksomheten rundt rettssikkerheten til spesielt utviklingshemmede som er straffedømt.

(Søk på ordkombinasjonen "Lady Gaga*" og sex* gir for øvrig treff i 130 norske avisartikler - i 2010.)

Også innen norsk forskning er det relativt lite fokus på utviklingshemmedes rettssikkerhet. Nevnte rapport fra Nordlandsforskning utgjør unntaket, med en undersøkelse av hvordan ledere av skjermede bedrifter oppfatter arbeidsmiljøet og rettssikkerheten til utviklingshemmede sysselsatte. I rapporten forteller også et utvalg bedriftsledere hvordan de håndterte påstander om overgrep mot utviklingshemmede i sin bedrift. Dette er i følge Nordlandsforskning første gang utviklingshemmede overgrepsofre spesielt er forsket på i Norge. I den grad utviklingshemmede i det norske straffesaksapparatet har vært gjenstand for forskning, har det helst vært i rollen som lovbrøyttere. "Invisible Victims," er tittelen på en engelsk fagbok skrevet om forbrytelser og overgrep mot utviklingshemmede (C. Williams). Den ble skrevet i 1995.

Tittelen synes dekkende for situasjonen i Norge i dag.

d) Utviklingshemmede – spesielt sårbare og risikoutsatte

Undereksponeeringen av utviklingshemmedes rettssikkerhet generelt og usynliggjøringen av utviklingshemmede overgrepsofre spesielt, er ikke et resultat av at mennesker med utviklingshemming ikke er mer risikoutsatt enn andre. Tvert i mot viser utenlands forskning at risikoen for å bli seksuelt misbrukt, er dramatisk høyere for utviklingshemmede enn normalbefolkningen. Studier viser at barn med funksjonshemming er to-tre ganger mer risikoutsatt. En studie viser at det er fire ganger så mange voldtekter av utviklingshemmede som i den generelle befolkningen. En undersøkelse av 65 voksne utviklingshemmede ved et aktivitetssenter viste at over 80 prosent av kvinnene og 30 prosent av mennene hadde vært utsatt for seksuelle overgrep. Så å si alle kjente overgriperen. (Utenlandsk forskningsresultater hentet fra M. H. Kvam, Sintef, SORs Rapport nr 5/2000)

c) DET GENUINT NYE VED FUNNENE

FUNN 1: Alvorlige systemfeil svekker utviklingshemmede overgrepsofres rettssikkerhet

Det viktigste bidraget til de 45 artiklene om utviklingshemmede overgrepsofre, er kanskje det samlede, overordnede bildet som gis. Samlet dokumenterer enkeltsakene og undersøkelsene at én av samfunnets mest risikoutsatte og sårbare grupper har langt svakere rettssikkerhet enn befolkningen for øvrig. Samlet påviser reportasjene at ulike typer systemfeil hos politiet og kommunene svekker overgrepsofrenes rettssikkerhet.

Ifølge en rekke norske forskere og eksperter jeg har konferert, finnes det altså ingen forskning på utviklingshemmede overgrepsofre, med unntak av NFs undersøkelse blant ledere av skjermede bedrifter.

Det ser derfor ut til at de fleste funn gjort i Dagbladets undersøkelser av utviklingshemmedes rettssikkerhet, kan anses som genuint nye.

Her er de mest sentrale funnene:

FUNN 2: Kommuner anmelder ikke overgrep

Dagbladets undersøkelse avdekket bl.a. at i hele 11 av 15 overgrepssaker var det andre enn kommunene som varslet politiet. (Innunder begrepet kommuner inkluderes også skjermede bedrifter, som ofte er kommunalt eid, samt en vdg. skole). I to av de fire sakene hvor kommunene anmeldte, ble kommunene kritisert for å ha kommet til politiet for sent. I så mange som 7 av de 15 sakene har ansatte i kommunene hatt mistanke om, blitt varslet om eller på annen måte kjent til indikasjoner på overgrep – uten å gå til politiet. I mange tilfeller har overgriper vært en offentlig ansatt tillitsperson.

FUNN 3: Kommuner beskytter ikke utviklingshemmede overgrepsofre

Dagbladets undersøkelse av over 20 overgrepssaker viser at mange utviklingshemmede overgrepsofre lever farlig, uten at kommunene griper inn. I 14 saker er det grunn til å stille store spørsmål ved kommunenes handlemåte. Ofrene har opplevd å måtte bo med sine overgripere, de er blitt utsatt for drapstrusler, blitt nektet hjelp til anmeldelse, ikke blitt fysisk separert fra overgriper ved arbeidsplass etc – trass i at kommunene har kjent til overgrep eller mistanke om dette.

FUNN 4: Kommuners varslingsberedskap er svært mangelfull, muligens ulovlig

En undersøkelse av varslingsrutinene ved fem kommuner, fire skjermede bedrifter og en vdg. skole, som alle hadde hatt overgrepssaker der fornærmede var utviklingshemmet, avdekket vesentlige mangler. Kun én hadde innført spesifikke rutiner for varsling ved overgrep. De eksisterende rutinene var ofte almene varslingsrutiner av kritikkverdige forhold, som det er grunn til å anta at mange kommuner opererer med. Disse generelle instruksene har vesentlige mangler, som bl.a. kan medvirke til bevisforspillelse og skade politiets etterforskning. Heller ikke beskyttelse av offeret eller informering av pårørende er ivaretatt. Varler-ekspert mener kommunene ikke tilfredsstillers lovens krav til varslingsberedskap.

FUNN 5: Mangelfull og nedprioritert politietterforskning av overgrepssaker

Dagbladets kvalitative undersøkelse av åtte overgrepssaker der utviklingshemmede var fornærmet part, avdekket mangelfull og lite prioritert etterforskning i flere av sakene. Gjennomgangen påviste blant annet at politiets etterforskning var preget av: Mangel på kompetanse og bruk av kompetente fagfolk, manglende prioritering, brudd på tidsfristen for dommeravhør av fornærmede, sene avhør av siktede, sentrale vitner som ikke ble avhørt. Etterforskningen ble vanskeliggjort av fornærmedes utviklingshemming. Flere saker etterlot et inntrykk av at politiet enklere framskaffer bevis i overgrepssaker med mindreårige, enn der en utviklingshemmet er fornærmet part.

FUNN 6: Utviklingshemmede har draps- og voldtektsmenn som kolleger

Dagbladets gjennomgang påviste flere saker der utviklingshemmede sysselsatt i skjermede bedrifter jobber sammen med folk dømt for alt fra drap til serievoldtekter og seksuelle overgrep mot småbarn. Det ble påvist at det er tilfeldig hvorvidt skjermede bedrifter informeres om de sysselsattes rulleblad, slik at muligheten for å ta sikkerhetsmessige forholdsregler er begrenset. Mangelen på slik kunnskap i bedriften var tilfelle i saken der en sysselsatt serievoldtektsmann ble tiltalt for seksuelt misbruk av en utviklingshemmet kollega.

FUNN 7: Seksualovergripere kan bli ansatt i kommunale skjermede bedrifter

Dagbladet påviste at mens regjeringen har innført krav om vandelsattest på de fleste helse- og omsorgsområder, på alt fra sykehjem til barnehager og omsorgsboliger, er det ingen krav om vandel ved ansettelser av arbeidslidere i skjermede bedrifter. Dette trass i at bedriftene er utviklingshemmedes mest vanlige arbeidsplass. Det er ikke slik at regjeringen ikke har visst om dette smutthullet. Tvert i mot har arbeidsgiverorganisasjonen ASVL i flere år bedt om en

mulighet til å kreve politiattest ved ansettelser. Regjeringen hadde inntil Dagbladets omtale i fjor avslått kravet, fordi det angivelig ville bli dyrt og kreve for mye administrasjon. Dagbladet avdekket ett eksempel på at en seksualovergriper hadde jobbet i ti år som leder for utviklingshemmede, med kommuneledelsens velsignelse.

FUNN 8: Kommuneledere som ikke varsler om overgrep går fri

En rød tråd i de undersøkte overgrepssakene er at forsømmelser – som ikke å varsle eller anmelde ved mistanke eller viten om overgrep – ikke får formelle konsekvenser for de offentlig ansatte lederne. Dagbladet påviste at en utviklingshemmet kvinne ble seksuelt misbrukt av sin offentlige leder i 20 år, trass i at kommuneledelsen ble varslet om mistanke om overgrep og trass i flere års observasjoner av mistenkelige situasjoner. En utviklingshemmet kvinne ble gravid etter seksuell omgang med sin kommunale arbeidsleder. Men en samlet kommuneledelse mente det var best å ikke anmelde ham, angivelig av hensyn til offeret. Dagbladets omtale av de to nevnte sakene førte til lokal gransking og krav om redegjørelser. I den ene saken fant kommunen ingen grunn til selvkritikk. I den andre saken var kritikken svært mild.

d) ORGANISERING AV ARBEIDET, METODEBRUK, KILDEBRUK, KILDEKRITIKK, PROBLEMER UNDERVEIS MV:

1. Magasinet-dokumentaren ”Bak skjermede dører”, januar 2010

a). PROBLEMSTILLING: Hvordan ivaretar politi, påtalemyndighet og domstolene rettssikkerheten til et påstått overgrepsoffer? Det var spørsmålet jeg jaktet svar på, da jeg gikk ett bestemt case grundig etter sømmene: En ung kvinne som hadde asperger-syndrom hevdet seg seksuelt misbrukt av sin arbeidsleder i en skjermet bedrift. Jeg ønsket og å se på bedriftens og kommunens rolle.

METODE 1 – Alt skal på bordet: Det ble en klassisk journalistisk gransking, der flest mulige skriftlige kilder skulle sikres og gjennomleses, og flest mulig involverte aktører skulle intervjues.

Dokumentaren var ansporet av ovennevnte forskningsrapport, ”Vanskelig å snakke om? Arbeidsmiljø og rettssikkerhet for utviklingshemmede i skjermede bedrifter” av T. Olsen og T. Handegård ved Nordlandsforskning. Med ett unntak hadde de ikke tilgang til dommer, og de hadde i hovedsak intervjuet bedriftslederne. Min metode ble diametralt motsatt. Kun ett case – men massivt kildegrunnlag. De neste ukene tok jeg kontakt for intervju med følgende kilder:

- Fornærmede
- Fornærmedes foreldre
- Fornærmedes bistandsadvokat
- Fornærmedes tidligere støttekontakt
- Fornærmedes nåværende arbeidsleder
- Mistenkte (avviste intervju)
- Mistenktes forsvarer
- Tidligere bedriftsleder (avviste intervju)
- Nåværende bedriftsleder (avviste int.)
- Tidligere styreleder i bedriften
- Tidligere ansatte i bedriften
- Etterforskningslederen
- En politiinspektør
- Statsadvokaten
- To dommere
- To forskere ved Nordlandsforskning

- En arbeidslivseksperter
- To uavhengige eksperter på asperger-syndrom
- Direktør i arbeidsgiverorganisasjonen ASVL
- Leder av Norsk forbund for utviklingshemmede

Av skriftlige kilder innhentet jeg:

- Dommer fra tingretten og lagmannsretten
- Dom fra arbeidsretten
- Dom fra eldre sivil dom (oppsigelse politiet)
- Jeg fikk innsyn i hele etterforskningsmaterialet i saken (etter fullmakt fra pårørende, som bl.a. inkluderte:
 - Anmeldelse
 - Avhør av siktede og vitner
 - Dommeravhør av fornærmede, på DVD og utskrift
 - Kommunale saksdokumenter
 - Diverse bevismateriale
 - Politiets egenrapporter
 - Hoveddokumentliste med tidsangivelser etc.
 - Rettsbok med vitneoversikt

METODE 2 – Analyse av innsamlet materiale

Det samlede materialet og intervjuene ble brukt til å gjøre en analyse av ivaretagelsen av fornærmedes rettsikkerhet - fra anmeldelse til dom (frifinnelse). Det omfattende tilfanget av informasjon, gjorde det mulig å analysere og bl.a. påvise:

- Politiets tidsbruk i startfasen
- Politiets brudd på frist for dommeravhør
- Politiets manglende bruk av tiltaltes karakterbakgrunn
- Trolig bruk av sakkyndig med urelevant kompetanse
- Mangel på sakkyndige på fornærmedes syndrom, grunnet tidsnød
- Analysen viste klare svakheter ved viktige bevis
- At eks-politimannen hadde blitt ansatt, trass i at bedriftsledelsen visste han hadde fått sparken i politiet
- At ansattes varsling av påstander om sextrakassering ikke ble varslet videre, og at ansatte observerte fornærmede i tett og hyppig omgang med arbeidsleder uten å reagere.

Denne brede kilde-innhenting ble hovedmetoden ved flere av de drøyt 20 overgrepssakene jeg gransket de neste månedene i 2010.

METODE 3 – Anledning til innsyn i straffesaker

Utgangspunktet for at politiet samtykket i utlån av saksdokumenter, var en fullmakt fra fornærmede/pårørende. På et tidspunkt krevde etterforskningsleder dokumentene tilbakelevert. Men jeg var så langt fra ferdig med mine analyser. Det førte til at jeg satt meg inn i hvilke bestemmelser som evt. gir anledning til innsyn for journalister. Konklusjon: Politiet hadde anledning til å gi meg innsyn, uavhengig av fornærmedes fullmakt. Jeg fikk derfor beholde materialet en måneds tid til. Jeg skulle komme til å få bruk for disse bestemmelsen i flere kommende saker (Se under).

2. Reportasjeserien "De visste, men tiet", mars - mai 2010

a) PROBLEMSTILLINGER:

Etter Magasinet-dokumentaren 16. januar ønsket jeg å kartlegge flere saker som gjaldt arbeidslederens overgrep mot utviklingshemmede overgrepsofre. Nordlandsforsknings spørreundersøkelse indikerte ti overgrepssaker i slike bedrifter de siste åra, men nesten ingen av dem var omtalt i media, ifølge søk på nett og avisarkiver. Problemstillingene jeg ville se på, belyst gjennom flere enkeltsaker, var:

- I hvilken grad varsler de skjermede bedriftene og/eller det kommunale hjelpeapparatet ved mistanke om overgrep begått av ansatte ledere?
- Jobber utviklingshemmede sysselsatt i skjermede bedrifter side om side med folk dømt for alvorlige forbrytelser, som drap og voldtekt (noe jeg hadde sett et eksempel på). I så tilfelle: hvilke forebyggende tiltak settes evt. inn?
- I sosialomsorgen, barnehager, boliger for hjelpetrengende og liknende blir seksualforbrytere nektet arbeid gjennom krav om vandelsattest. Mange utviklingshemmede tilbringer store deler av sitt liv i skjermede bedrifter. Der er det merkelig nok ingen krav til vandel. Hvorfor ikke? Og hvordan luker man evt. ut straffedømte seksualforbrytere der?
- (Jeg undersøkte ytterligere også problemstillinger rundt rettsapparatets rolle. De ble etter hvert lagt på is, av kapasitetsgrunner.)

METODE 1 – identifisering og innsamling av saker

Innledningsvis ønsket jeg å identifisere flest mulig relevante straffesaker. Jeg søkte i Lovdata på straffeparagrafene som er mest brukt ved overgrep mot utviklingshemmede, i kombinasjon med trunkerte ord og faguttrykk som opp gjennom åra er blitt brukt ifb. med skjermede/vernedde bedrifter (skjerme*, verne*, VTA*, ASVO*, arbeidsled* etc.). Dette i tillegg til arkivsøk og googling. Ettersom rundt ett dusin dommer ble identifisert (anonymisert i Lovdata), innhentet jeg deretter de mest interessante fra domstolene (med personalia) .

METODE 2 – Innsynsrett i avsluttede straffesaker

De innhentede dommene utløste nye spørsmål hva angikk det kommunale hjelpeapparatets rolle. Det var tydelig at straffesakskjeden kun interessert seg for tiltalte, og ikke for eventuell systemsvikt i bedrifter eller hjelpeapparat. Arbeidet med Magasinet-dokumentaren hadde vist at det i etterforskningsmaterialets vitneavhør og saksdokumenter kan ligge mye informasjon om f. eks. hjelpeapparats håndtering av overgrepssaken. Dette er informasjon som gjerne aldri når offentligheten, gjerne fordi det ikke er hjelpeapparatet som står tiltalt.

Det var Presseforbundets juridiske rådgiver som i et intervju om innsynsrett på NRK brennpunkts hjemmeside fortalte at det faktisk er mulig å få innsyn i politiets straffesaker. De relevante bestemmelsene er:

- Påtaleinstruksens §4-2
- Riksadvokaten rundskriv: 2291/80 "Meddelelser til offentligheten om straffesaker".

Hvilke uttalelser i det snart 30 år gamle og svært lange rundskrivet som var relevante, var ikke spesielt opplagt. Jeg landet på følgende:

"Det bør derfor også fra politiets og påtalemyndighetens side vises forståelse for almenhetens behov for å bli informert om behandlingen av straffesaker. Hensynet til straffesystemets almenpreventive funksjon vil også kunne tale for en slik (begrenset) offentliggjøring."

Påtaleinstruksens §4-2 åpner på følgende måte for at ikke bare fornærmede og tiltalte kan gis innsyn i straffesaker:

”Begjæring fra andre om utlån eller gjennomsyn av dokumentene i en avsluttet straffesak kan bare etterkommes dersom vedkommende har saklig grunn for lån eller gjennomsyn av dokumentene.”

Nøkkelordene er ”andre”, som kan være pressen, og ”saklig grunn”, som er skjønnsmessig. I Norge betinger altså innsyn i straffesaker velvillighet og skjønn fra politiets side. Dette mens man i Sverige gir pressen innsyn i straffesaker i det tiltale tas ut.

METODE 3 – Innhenting av etterforskningsmateriale

Jeg har relativt bred erfaring innen sosial- og kriminaljournalistikk, men kjente ikke til denne adgangen til innsyn i straffesaker, eller om den blir praktisert av pressen. Tilgang via velvillige advokater eller polititjenestemenn har vært det vanlige.

Da jeg ringte politijuristene for sakene, hadde jeg lest dommene og kjente sakene relativt godt. Jeg presenterte dokumentarprosjektet grundig, og la vekt på journalistisk seriøsitet og fokus på overgrepsofre som trolig har lav rettssikkerhet. Dessuten var det hjelpeapparat og skjermede bedrifter jeg gikk etter sømmene. Juristene ble nok også nysgjerrig å mine spørsmål, av typen:

- Dommen sier kvinnen ble utsatt for jevnlig overgrep fra sin offentlig ansatte sjef i 20 år. Kan det ha vært tilfelle at ingen i hjelpeapparatet eller bedriften oppdaget noe som helst?
- Dommen inneholder avslutningsvis én setning om at kommunen burde ha anmeldt den kommunale arbeidslederen for overgrep, flere år før han til slutt ble tatt. Det står ikke hvorfor. Hva visste egentlig kommunen?

I begge disse sakene, valgte politijuristene å åpne saken under telefonsamtalen, og lese fra avhørene. Det ble raskt klart at avhørene ga flere svar, enn hva som var kjent i dommene eller i offentligheten. Jeg orienterte om og siterte fra bestemmelsene som gir adgang til innsyn i straffesaker. Det var tydelig at politijuristene ikke var spesielt godt kjent med disse. Men sympatien for saken var tydelig til stede.

”Hadde jeg vært journalist, hadde jeg bedt om få utlevert denne saken.” sa én av de.

I Nord-Trøndelag politidistrikt ble min formelle begjæring om innsyn besvart slik 10. februar: ”Vi mener det er saklig grunn til utlån, slik som begjært i Deres brev.” (Vedlagt)

I møtet med neste politidistrikt, kunne jeg så vise til innsyn, ikke bare i Trøndelag men også i straffesaken ved Vestfold politidistrikt. 1. mars mente også Hålogaland politidistrikt at jeg hadde saklig grunn til innsyn, og lånte ut etterforskningsmaterialet i to overgrepssaker til neste dag.

Slik skapte det ene politidistriktet etter det andre en slags presedens. Totalt har jeg hentet ut hele eller store deler av etterforskningsmaterialet i fem saker (med unntak av siktedes personalmappe). I tillegg har jeg framskaffet relevant etterforskningsmateriale i andre saker via tradisjonelle kilder.

Er bruken av denne metoden for innsyn i straffesaker kjent blant norske journalister?

Presseforbundets juridiske Kristine Foss sier til meg i skrivende stund at eksemplene på innsyn er svært interessante. Hun er ikke kjent med konkrete eksempler på liknende. Heller ikke generalsekretær Nils E. Øy i Norsk redaktørforening kjenner eksempler på bruken av disse bestemmelsene (Men han ror de kan ha blitt benyttet i Treholt- og Bouchikhi-saken).

Påtaleinstruksen og rundskrivet synes med andre ord å være et utradisjonelt og lite kjent verktøy, som med fordel kan brukes oftere når straffesaker skal gås etter sømmene. Jeg kommer nærmere tilbake til problemer rundt bruken av denne innsyns-muligheten, i avsnittet om gransking av politiet.

METODE 4 - Dokument-analyse

Etterforskningsmaterialet i overgrepssaker der utviklingshemmede er fornærmet part, er langt fra svimlende hva volum angår. Mens jeg innen for eksempel organisert kriminalitet tidligere har gjennomgått saksmateriale på 10-15 permer, snakker vi her om en bunke på 15-30 centimeter med avhør, egenrapporter, kommunale dokumenter, dommerravhør etc. Det er

likevel relativt mye essensiell informasjon – vitneavhør og kommunale møtereferater, journaler og brev - noe som krever en analyse kun med tanke på å systematisere temaer, som:

- Hvilke personer/ansatte/ledere varslet om overgrep eller observerte mistenkelige episoder?
- Når skjedde dette?
- Hvem ble varslet – ansatte, mellomleder, toppledere?
- Hvor mange personer/ledere/etater kjente til slutt til mistankene om overgrep?
- Fantest det relevante rutiner, og i så tilfelle: Hvordan fungerte de?
- Er evt. relevante rutiner innført?

METODE 5 – Kildekritikk. Etterprøving av skriftlige/offentlige kilder:

Som i Magasinet-saken var dommene et utgangspunkt, mens etterforskningsmaterialet utgjorde en slags kjerne i kildegrunnet. Over 20 overgrepssaker med utviklingshemmede som fornærmet part ble undersøkt i løpet av 2010. I mange av dem utøvde jeg en svært omfattende kildekritikk. Eksempelene under er ment å illustrere hvordan jeg generelt jobbet med kildekritikk:

Kildekritikk eksempel 1 – muntlige kilder

Politiavhør eller håndskrevne kommunale journaler fra en overgrepssak behøver ikke å være identisk med sannheten. I Verdal- og Trastad (Harstad)-saken framkom essensiell informasjon i politiavhørene, henholdsvis om en samlet kommuneledelse som lot være å politianmelde påviselige seksuelle overgrep, og om en kommuneleder som ble varslet om mistanke om overgrep, men ikke tok affære. Var påstandene i avhørene sanne? Jakten på primærkildene var i gang. I begge sakene intervjuet jeg i likhet med Magasinet-saken de fleste som hadde vært involvert, bl.a. to Harstad-kvinner som i 1987 varslet kommuneledelsen om overgrep, uten at det ble reagert. De muntlige kildene korrigererte og utfylte bildet gitt i det skriftlige materialet. Bl.a. fikk jeg nye navn på blokka, navn på ledere som angivelig var blitt varslet.

Kildekritikk eksempel 2 – Kilder som ikke husker:

I begynnelsen av mars, etter å ha avtalt en reportasjeserie med Dagbladet, reiste jeg og en fotografkollega rundt i landet for å gjøre de siste intervjuene og undersøkelsene i de aktuelle sakene. Spesielt lederne i Harstad kommune som skulle ha blitt varslet i 1987, var det utfordrende å jobbe opp mot. Den tidligere helse- og sosialsjefen stilte opp til et møte, men sa han ikke husket at han skulle ha blitt varslet. Over kafébordet leste jeg opp fra avhørens om varslingen, og sa at begge varslerne overfor meg insisterte på at det var ham de hadde varslet. På forhånd hadde den ene varsleren beskrevet i detalj daværende sosialsjefs kontor, og beliggenhet i kommunebygningen. Hun hadde aldri vært der før eller siden. Jeg ba eks-sosialsjefen gi sin beskrivelse av kontor og beliggenhet. Forklaringen samsvarte. Under møtet valgte han, på grunn av den solide dokumentasjonen, å legge til grunn av at han faktisk hadde blitt varslet, uten å ta affære.

Kildekritikk eksempel 3 – Jakt på utilgjengelige kilder

I Trastad-saken kom det under mine intervjuer med varslerne fram at også den daværende lederen av kommunens botilbud for utviklingshemmede skulle ha blitt varslet i 1987. Husket hun? Vanskelig å si, for vår første og eneste telefonsamtale endte med at hun plutselig la på. Jeg hadde så vidt forklart hva det gjaldt. Før hun la på, sa hun at jeg var kommet til feil person. Ok? Et søk på navnet viste at hun nå arbeidet ved Høgskolen i Harstad, som fagansvarlig for vernepleierutdanningen – fagfolkene som jobber med bl.a. utviklingshemmede. Det stemte med hva jeg var blitt fortalt.

Fra midten av februar til begynnelsen av mars gjorde jeg en rekke henvendelser via privattelefon, mobil, sms og svarer. Jeg ga sogar beskjed via hennes ektemann. Ingen respons. Da jeg og fotograf Henning Lillegård ankom Harstad, ringte jeg henne igjen, og la igjen beskjed. Samme resultat. Vi bestemte oss for å besøke henne på arbeid. Resepsjonisten ved høgskolen

bekreftet at hun var inne, ringte henne opp, snakket med henne, la på. Så sa han at hun var opptatt i dag og de neste dagene.

Etter snaut tre dager i Harstad var flere intervjuer unnagjort, men den tidligere bolederen fikk vi ikke kontakt med. 9. mars sendte jeg henne en e-post, der jeg forklarte mitt ærend i detalj, og alle spørsmål jeg ville stille henne. Jeg tilbød tilsvarsrett, men ba om et svar innen tre dager. Da fikk jeg svar, pr. mail. Svaret var med å bekrefte varslermøtene og at hun var blant de som ble varslet, selv om hun ment at hennes egen rolle hadde vært begrenset. Jeg mailet henne noen oppfølgingsspørsmål, men fikk ikke svar. Tre ukers "masing" og kildejakt hadde uansett gitt resultater.

Kildekritikk eksempel 4 – Jakt i arkivene

I noen straffesaker var samlingen av dokumentasjon fra kommunale journaler etc. omfattende. I andre var den heller tynn, eller vesentlig informasjon manglet. I slike tilfeller gikk jeg på kommunene for å få innsyn. Elektronisk postjournal er ikke det beste verktøyet i denne typen taushetsbelagte saker, særlig ikke der sakene er flere år gamle.

- I Trastad-saken jaktet jeg journaler som kunne bekrefte varslingen helt tilbake til 1987. Jeg fikk fullmakt fra de pårørende – et enkelt innsynsverktøy jeg brukte mye i dette prosjektet- til å gjennomgå fornærmedes mappe hos kommunen. Etter å ha sittet på et møterom i rådhuset i Harstad og lest gjennom fire-fem permer med journaler fra begynnelsen av 80-tallet til i dag, mange skrevet med håndskrift, kunne jeg konstatere: Ikke ett ord om varsling eller mistenkelige episoder. Heller ikke ett ord om dommen i 2007, og at hun i 20 år ble misbrukt av sin sjef. Men: En hel del om fritidsinteresser og kjæresten hun har eller har hatt.
- I Verdal-saken ga rådmannen inntrykk av at jeg skulle få fullt innsyn i saksdokumentene. De jeg hadde, fra straffesaken, var svært avslørende. Men enkelte spørsmål sto ubevart. For eksempel om fylkesmannen virkelig hadde frarådet anmeldelse. Og hvor var referatet fra kommunens beslutning om ikke å anmelde overgriperen? Da vi kom til Verdal, satt rådmannen og leste fra utvalgte deler av dokumentene. Det viste seg imidlertid at vi satt på nøyaktig de samme dokumentene. Dermed var i det minste kommunens manglende dokumentasjon dokumentert.
- Jakten på dokumentasjon på fylkesmannens oppsiktsvekkende råd fortsatte. Ingen husket angivelig navnet på vedkommende. Og hos fylkesmannen var organiseringen endret siden den gang. Jeg fikk lokalisert sannsynlige avdelinger, og en arkivar hos fylkesmannen var så grei å saumfare arkivet over den aktuelle sommeren for eventuelle notater, journaler brev etc., vedrørende Verdal kommune. Ingen treff. Det er ikke uvanlig å gi faglige råd pr. telefon, uten å journalføre, ble jeg fortalt.

Kildekritikk eksempel 5– Utviklingshemmede som kilder

Kan utviklingshemmede være kilder i denne typen saker? Selvsagt. Er de troverdige? Det varierer. Er folk som ikke er utviklingshemmede troverdige?

I dette dokumentarprosjektet har jeg ved flere anledninger intervjuet utviklingshemmede, men kun der språket og forståelse av saken har vært relativt god. Viktigst: Intervjuene har skjedd i forståelse med hjelpeverger, familie eller nære støttespillere. Å ekskludere utviklingshemmede som intervjuobjekter, ville være å sementere usynliggjøringen av dem. I noen av sakene kom ofrene med viktige innspill til saken, eller uttalelser som var med å bekrefte ulike forhold. Eksempelvis sa fornærmede i Trastad-saken, konfrontert med at hun i 1987 skal ha varslet omsorgsarbeideren Vigdis om overgrep:

"Jeg spurte Vigdis om han hadde lov til det. Så sa Vigdis: "Nei, det har han ikke."

Hun sa følgende om "forholdet" til sjefen, som skal ha truet henne til å holde det "hemmelig":

"Jeg sa til ham: "Én gang kommer det til å komme ut.". "Nei," sa han. "Det kommer aldri ut".

- I en senere sak i politi-granskings-serien, fortalte det utviklingshemmede overgrepsofferet meg plutselig om navngitte personer ved bedriften som skulle ha blitt antastet. I etterforskningsmaterialet fant jeg at dette var påstander politiet hadde unnlatt å etterforske.

Kildekritikk eksempel 6 – Straffedømte overgripere som kilder

I flere av sakene hadde jeg samtaler med overgriperne, selv om de fleste ikke ønsket å la seg intervju. De var heller ikke mitt fokus. Selv overgripere som hevdet seg uskyldig dømt, kunne sitte på informasjon ift. offerets rettssikkerhet. For eksempel bekreftet en av dem indirekte at kommuneledelsen var blitt varslet på et bestemt tidspunkt. Overgripere ansatt i hjelpeapparatet kunne fortelle om f. eks. intern varslingsberedskap. De var gode kilder –som ga informasjon som måtte vurderes og kontrolleres.

METODE 6 – Kartlegging av kriminelle i skjermde bedrifter

Hovedgrepet for å kartlegge i hvor stor grad straffedømte i alvorlige saker, som drap- og voldtekt, sysselsettes i samme skjermde bedrifter som utviklingshemmede, var søk i Lovdata. Dette var det samme søket som nevnt over – myntet på å fange inn dommer hvor ord knyttet til skjermde bedrifter, som ASVO* og vernet*. Deretter ble et større antall dommer skummet, og relevante dommer silt ut. Dette i tillegg til søk i Retrievers avisarkiv og liknende. Det viste seg at mange med tung rulleblad var sysselsatt side om side med utviklingshemmede. Gjennom Lovdata-søk fant jeg bl.a. dommen der en tidligere beryktet serievoldtektsforbryter fra Oslo var blitt løslatt, sysselsatt i en skjermde bedrift, før han relativt raskt ble politianmeldt for å ha seksuelt misbrukt en utviklingshemmet kvinne i bedriften. Han erkjente samleie, men ble frikjent fordi retten trodde ham på at han ikke skjønnte at hun var utviklingshemmet. Igjen var hovedgrepet å oppsøke flest mulig involverte parter i straffesaken.

Resultatet av søket etter straffedømte med ”tungt” rulleblad, ga bred dokumentasjon på at Norge sysselsetter med åpne øyne sysselsetter tunge kriminelle som en serievoldtektsforbryter, en massedrapsmann, en psykotisk voldsmann, en barnekidnapper og en barneovergriper side om side med sårbare utviklingshemmede. Intervju med bedriften, Ila fengsel og andre kilder i det offentlige, påviste at slik sysselsetting ofte skjer uten at sikkerhetsmessige forholdsregler tas.

METODE 7 – Overgrepdomte i lederstillinger

I en artikkel kunne Dagbladet avsløre at regjeringen gjentatte ganger har sagt nei til bruk av vandelsattest ved ansettelser i skjermde bedrifter. Dette av økonomiske og administrative grunner – og trass i flere overgrepssaker. Denne informasjonen kunne jeg lett fått ut ved søk i elektronisk postjournal. Men noen ganger slipper man billigere unna: Bunken med korrespondanse til og fra bl.a tidligere arbeidsminister Bjarne Håkon Hanssen ble servert på et fat av de skjermde bedriftenes arbeidsgiverorganisasjon.

Jeg jaktet eksempler på arbeidsledere med rulleblad. Jeg etterprøvde så én sak mediaomtalt nasjonalt på slutten av 90-tallet. Den gang ble det gjort et hovedpoeng ut av at en leder av en boliginstusjon, dømt for seksuelt misbruk av kolleger og fradømt sin faglisens, like etter fikk ny jobb i samme kommune. At instusjonen der han ble leder var en skjermde bedrift for utviklingshemmede, ble knapt nevnt. Søk på Internett viste stillingsannonser, der han inntil nylig (2009) var oppført som leder og kontaktperson. En overgrepdomt hadde altså med kommuneledelsens velsignelse vært leder for utviklingshemmede i rundt ti år. Den tidligere ordføreren forsvarte ansettelsesforholdet og omtale den overgrepdomte som ”en alminnelig besteborger som kom ut og kjøre litt”.

METODE 8 - Etterprøving av lokal granskning

Kildekritikk, eksempel 1: Dagbladets avsløring av Verdal-saken førte at kommuneledelsen hyret en gransker til å gjennomgå sakskomplekset. Granskeren hadde relevant bakgrunn, men var fra samme fylke. Jeg gjorde derfor en bakgrunnsjekk (fylkespartiets årsberetninger (Ap), artikler i lokalavisene, Wikipedia) som påviste partipolitisk bakgrunn og mulige bindinger - via partipolitisk aktiv datter - til de granskeren skulle granske.

Kildekritikk, eksempel 2: De mulige bindingene gjorde behovet for kildekritikk av granskingsrapporten presserende, og jeg fikk den derfor vurdert og kommentert av uavhengige fagfolk (en varslereksperter ved Universitetet Bergen og en erfaren statsadvokat).

3. Reportasjeserie: Gransking av politiets etterforskning, juni – september 2010

- a) **PROBLEMSTILLING:** I serien "De visste, men tiet" hadde jeg egentlig også "solgt inn" til Dagbladet en artikkel som skulle se kritisk på politiets etterforskning av denne typen saker. Også denne gangen valgte jeg å holde igjen et tema. Research av enkeltsaker og samtaler med bl.a. bistandsadvokater og fagfolk indikerte at politiets håndtering av påståtte overgrep mot utviklingshemmede fortjente langt større oppmerksomhet. Fraværet av systematisert kunnskap var slående. Jeg har samtalt med de fleste relevante forskere på feltet. Ingen kjenner til at noen norske forskere har forsket på politiets etterforskning av overgrepssaker der utviklingshemmede er fornærmet. (Privatetterforsker Tore Sandberg har som kjent gransket straffesaker der den utviklingshemmede er (feilaktig) straffedømt.)
- b) Igjen satt jeg av - i første omgang et par-tre uker - i et forsøk på å foreta en gransking av politiet. Det innledende fokuset på skjermede bedrifter var skiftet ut med et allment fokus på utviklingshemmede overgrepsofre, uansett type institusjon.

METODE 1 - Utarbeiding av sjekkliste til undersøkelsen

Jeg utarbeidet selv en sjekkliste med faktorer jeg skulle undersøke ved politiets etterforskning i de enkelte sakene. Faktorene ble valgt ut på grunnlag av samtaler med fagfolk innen habiliteringstjenestene, forskning og advokatbransjen, samt min erfaring med de foregående sakene. Målet var å ha en sjekkliste med få men viktige faktorer, som samlet kunne gi et inntrykk av kvaliteten på politietterforskningen. Tilbakemeldingen fra fagfolkene var at sjekklista var treffende.

Sjekklista ble til slutt slik:

Saken:

1. Kritikk av politiet?
2. Påstand om treg start/manglende prioritering?
3. Dommeravhør? (Evt. overholdt tidsfrist?)
4. Kritikk av mangel på fagpersoner?
5. Mistenkte avhørt innen to uker?
6. Relevante vitner ikke avhørt?
7. Mindre enn fem avhør?
8. Tid gjerningstidspunkt til anmeldelse?
9. Manglende bevis knyttet til utviklingshemming/utv.h. vanskeliggjorde bevisføring? fornærmede.
10. Overgrepssak opp via annen straffesak?
11. Påtaleavgjørelse ved flere straffesaker på siktet?
12. Resultat: (Dom etc.)
13. Evt. henleggelse påklaget?

Kilder:

METODE 2 - Innsamling av case til undersøkelsen:

Selv om det ikke ligger forskningsmessige krav til en journalistisk undersøkelse, ville det være meningsløst å ønske noe annet enn å framskaffe case som sier noe allment om hvordan politiet etterforsker, prioriterer og løser overgrepssaker der noen av samfunnets mest sårbare er fornærmet part. Samtidig begrenser det seg naturlig hvor mange saker jeg kunne gjennomgå, av kapasitetsmessige grunner. Dette måtte bli en kvalitativ undersøkelse. Jeg satt allerede på en database med en del straffesaker, flere med innsyn i etterforskingsmateriale, noe som nesten er avgjørende for å kunne granske politiet. For å kartlegge flere relevante saker, søkte jeg igjen i

Lovdata og i avisarkiver, nå med et bredere fokus (utviklingshemmede, uansett institusjon). Jeg holdt meg også til saker der betrodde personer – fra offentlige ledere til støttekontakter – sto bak de påståtte overgrepene. Dette bl.a. fordi denne typen saker må anses spesielt alvorlige, og med ekstra god grunn til å prioritere etterforskningen. Det største problemet ift. å søke en slags representativ samling saker, var følgende: Bistandsadvokater, politietterforskere og andre fagfolk mente det store problemet var at mange saker henlegges, som ved overgrepssaker der barn er fornærmet. Men henlagte saker finnes ikke i Lovdata, og stort sett heller ikke i avisarkivene. Disse sakene åpnes og henlegges i alle stillhet. Metoden for å identifisere henlagte saker, var å kartlegge via avisarkivsøk navn på bistandsadvokater som gjennom åra har arbeidet med overgrepssaker, der barn og utviklingshemmede er fornærmet part. Deretter innhentet jeg mailadresse, for så å sende ut en fellesmail der jeg fortalte om undersøkelsen, og spurte spesielt om de hadde vært bistandsadvokat i henlagte saker. Av tipsene jeg fikk inn, valgte jeg så ut de sakene der det var mulig å få tilgang til etterforskningsmateriale, sentrale kilder etc. Jeg satt til slutt igjen med et utvalg på i alt åtte saker.

METODE 3 - Innsyn i etterforskningsmateriale. Problemer. Klageprosess.

Det var ikke nødvendig, og det ville være for tidkrevende, å innhente etterforskningsmateriale fra politiet i alle sakene. I noen saker var det tilstrekkelig å intervju politijurister, statsadvokater, bistandsadvokater og pårørende, i kombinasjon med at jeg hentet ut evt. dommer og fikk delvis innsyn i straffesaken via andre kanaler enn politiet, for eksempel via bistandsadvokat. Men også politiet var i flere saker villig til å dele detaljert informasjon fra etterforskningen pr. intervju.

Ved et politidistrikt (Follo) fikk jeg delvis innsyn i etterforskningsmaterialet, på grunnlag av påtaleinstruksens §4-2 og Riksadvokatens rundskriv, som redegjort for over. Men det var også en gransking av politiet som skulle til, for at jeg for første gang skulle bli nektet innsyn i etterforskningsmaterialet. Politijuristen i Troms politidistrikt hadde henlagt en overgrepssak. Bistandsadvokaten mente etterforskningen hadde vært slett, og at hun nærmest hadde måttet jakte mistenkte for politiet. Hun hadde skiftet advokatkontor, og hadde ikke lenger tilgang på saksdokumentene. Hun husket heller ikke den tidligere klientens fulle navn.

Troms politidistrikt avsto begjæringen om både helt og delvis (noen sladdete dokumenter) innsyn i straffesaksdokumentene. Jeg klaget avgjørelsen inn for Troms og Finnmark Statsadvokatembeter. Der problematiserte jeg avslaget, bl.a. med henvisning til forskjellsbehandling i forhold til de andre sakene hvor politiet hadde gitt innsyn. Jeg mente det var påfallende at taushetsplikt og fullmakt fra partene plutselig ble viktig når det var politiet som skulle kikkes i kortene. Statsadvokaten tok ikke til følge min klage. (Vedlagt). Som frilanser, som arbeider på egen risiko, var dette et tidkrevende løp. Første begjæring om innsyn overfor Troms politidistrikt ble sendt 21. april. Det endelige avslaget fra Troms og Finnmark statsadvokatembeter ble fattet 8. juni. Prosessen bidro også til å sinke oppstart av serien, som jeg hadde håp om å få solgt inn og trykket før sommerferien. Som følge ble serien oppstykket, og fikk ikke det trykket i offentligheten jeg hadde håpet på. På den annen side: Troms politidistrikt og statsadvokatens avslag kan komme til å få politisk og praktisk betydning for retten til innsyn i politiet (se under).

METODE 4 – Alternativ innhenting av tilbakeholdt informasjon.

I Troms-saken var den aktuelle politijuristen heller ikke spesielt samarbeidsvillig ift. til å dele informasjon muntlig. Bistandsadvokaten tok saken på husken, men insisterte på å huske godt. Nøkkelen til å innhente noe håndfast informasjon om etterforskningen, var at siktede i saken tidligere var dømt for overgrep mot en tenåringsgutt. Denne dommen var omtalt i media. Jeg hentet inn dommen, og hadde dermed dømtes personalia. Jeg ringte deretter Troms politidistrikt, og ba om å få snakke med jourhavende. Vedkommende kjente ikke den henlagte saken jeg i utgangspunktet undersøkte. Men jeg presenterte prosjektet, og spurte høflig om hjelp til noen enkle fakta om den henlagte saken, hvor den navngitte personen hadde vært siktet. Politiet har som kjent anledning til å gi ut slike fakta. Slik jeg fikk jeg ut noen sentrale data om etterforskningen, som blant annet påviste sent avhør av mistenkte og et solid brudd på fristen

for dommeravhør. At noe detaljert informasjon om straffesaken lot seg innhente, bare man henvendte seg til en polititjenestekvinne uten habilitetskonflikter, sier også noe om hvor tilfeldig situasjonen er, hva angår retten til innsyn i politiets virksomhet. Resultatet i denne saken, var at noe av den alvorligste kritikken mot politiet ble stående som ord mot ord.

METODE 5 – Dokumentering av mangel på registrering og statistikk

Nordlandsforskning skrev i sin rapport i 2009 at anmeldelser av seksuelle overgrep mot utviklingshemmede ikke synes å bli registrert i politiets straffesaksregistre. Mine henvendelse til Politidirektoratet bekreftet dette, og i tillegg hadde heller ikke Riksadvokaten eller Domstolsadministrasjonen noen fullverdig statistikk på området. Med andre ord: Mens det utarbeides statistikk for kriminalitet begått mot barn, finnes ikke liknende for en annen svært sårbar gruppe; utviklingshemmede.

Jeg forsøkte å innhente statistikk for siktelsler, påtaler og dommer for en mer sentral, og delvis treffende paragraf: Straffelovens §193, annet ledd: Den sier at ”den som skaffer seg eller annen seksuell omgang ved å utnytte noens psykiske lidelse eller psykiske utviklingshemming kan bli straffet med fengsel inntil 5 år”. Ved henvendelser til Politidirektoratet og Riksadvokaten, og gjentatte henvendelser til Domstolsadministrasjonen, fikk jeg ut tallmateriale fra det siste tiåret. Det var imidlertid knyttet stor usikkerhet til tallene. Siktelsler, anmeldelser, påtalemessige avgjørelser og dommer korresponderte svært dårlig de ulike etatene i mellom. Etter å ha lagt statistikken fram for en ekspert i SSB, var konklusjonen at tallmaterialet nærmest var ubrukelig. Men det jeg da hadde fått ettertrykkelig dokumentert, var at det offentlige Norge totalt mangler statistikk og oversikt over utviklingshemmede som fornærmet part i straffesaker. Sistnevnte bekreftet funn som Nordlandsforskning tidligere hadde påpekt.

4. Reportasjeserien ”Fritt vilt” – En gransking av kommunene, desember 2010

- a) **PROBLEMSTILLING:** Høsten 2010 satt jeg på en relativt stor database over straffesaker der utviklingshemmede er fornærmet part. Fagfolk, polititjenestemenn, forskere, bistandsadvokater og andre aktører innen feltet hadde lagt merke til Dagbladets satsing på utviklingshemmedes rettsikkerhet. Jeg var mottok innspill til nye problemstillinger og tips om pågående saker. Under arbeidet med politisakene, noterte jeg meg flere nye saker, der kommunenes håndtering av overgrepsmistanke syntes å være høyst kritikkverdig. Jeg bestemte meg for å utvide databasen over saker noe, og forsøke å gjennomføre en systematisk undersøkelse av Kommune-Norges håndtering av overgrepssaker, der utviklingshemmede er fornærmet part. Etter hva jeg får opplyst ved Nordlandsforskning og andre relevante forskere finnes det pr. i dag ingen systematisert kunnskap om disse problemstillingene – inntil Dagbladets undersøkelse i desember 2010.

METODE 1 - Utarbeiding av spørreskjema

Jeg ønsket å utarbeide et spørreskjema, som tok for seg kommunens reaksjonsmønster fra det øyeblikk mistanke om overgrep oppsto, til politiet ble varslet og evt. igangsatte etterforskning. Jeg tok også med spørsmål om evaluering og læring. Tanken var at spørreskjemaene i utgangspunktet skulle sendes til bistandsadvokatene, som i denne sammenheng sitter på mye informasjon, og neppe har grunn til å frykte et kritisk søkelys. Også andre aktører, som pårørende engasjert i saken var aktuelle. Det var opplagt at svarene måtte sjekkes, og suppleres med andre kilder.

Spørreskjemaet ble utarbeidet ved at jeg laget et utkast, som jeg sendte til uavhengige eksperter på feltet (Terje Olsen, forsker ved Nordlandsforskning, Kristin K. Fjell, leder av Barnehuset i Bergen og Birthe Taraldset, varslingseksperter ved Universitetet i Bergen). På grunnlag av tilbakemeldingene ble utkastet systematisert og forbedret. (Vedlagt) Det inneholdt til slutt 49 spørsmål:

- 16 spørsmål under avsnittet "A. Hva skjedde fra mistanke til varsling?"
- 11 spørsmål under avsnittet: "B. Var rutiner og systemer på plass i praksis?"
- 8 spørsmål under punktet "C. Ble fornærmedes og mistenktes sikkerhet og personvern ivarett?"
- 6 spørsmål under avsnittet: "D: Lærte organisasjonen?"
- 8 spørsmål under avsnittene "Strafferettslig utfall" og "Andre spørsmål".

Proessen i seg selv var klargjørende. Jeg måtte f. eks. sette meg inn i alle lover og bestemmelser som tar for seg varsling i offentlige virksomheter, og hvilke regler som spesielt er myntet på varsling ved overgrep. Jeg identifiserte også to nye eksempler på varslingsrutiner for utviklingshemmede overgrepsofre, utarbeidet av det offentlige. Instruksene tilfredstilte lovens krav, samt tok spesielt hensyn til forhold som er viktige å være oppmerksom på ved overgrepssaker.

I flere av straffesakene satt jeg allerede på et betydelig både skriftlig og muntlig materiale, og kunne selv svare på skjemaets spørsmål. I begynnelsen av november ringte jeg opp bistandsadvokater og andre relevante aktører, og mailet spørreskjemaer til de som sa seg villig til å besvare.

METODE 2 – Forenkling av spørreskjema - implementering

Prosjektet var nok noe ambisiøst. De fleste bistandsadvokatene jeg har vært i kontakt med (nesten uten unntak kun kvinner...) er brennende opptatt av rettssikkerheten til utviklingshemmede, fordi de i enkeltsaker ser systemsvikten med dens alvorlige konsekvenser på nært hold. På den annen side: De fleste er overarbeidet. De sa ja til å delta i undersøkelsen, men en del slet med å prioritere den. Jeg tilbød å gjennomgå materialet sammen med dem, for eksempel mens de hadde etterforskningsmaterialet tilgjengelig. Noen tok seg tid til det. Men konklusjonen ble at jeg måtte snevre inn fokus, for å få undersøkelsen effektivt. Jeg valgte derfor ut de tre viktigste temaene, og hentet inn informasjon aktivt fra så mange straffesaker (og dets skriftlige og muntlige kilder) som mulig.

De tre undersøkelsene gikk da ut på følgende:

• Ivaretagelse av overgrepsofferets fysiske sikkerhet.

Jeg endte opp med 14 straffesaker, der man kunne stille store spørsmålstegn ved kommunenes ivaretagelse av sikkerhet (fra mistanke om overgrep mot den utviklingshemmede oppstår). Eksempelvis kunne vi avsløre to pågående saker og en sak fra i fjor, der det utviklingshemmede angivelige overgrepsofferet bor/bodde sammen med mistenkte/påstått gjerningsmann. I alle tre tilfellene kjente kommuneledelsen til dette. Funnene ble presentert over flere reportasjer, mens den samlede undersøkelsen med alle de 14 sakene samtidig ble presentert i en fire siders reportasje. Min og redaksjonens vurdering var at de samlede funnene ga grunnlag for tittelen "Lever som fritt vilt". "Utviklingshemmede fritt vilt" ble også vignetten for serien.

• Anmeldelse av overgrep.

Gjennomgangen av etterforskningsmateriale, dommer, saksdokumenter og intervjuer av involverte avdekket at av 15 undersøkte overgrepssaker, sto kommunen bak anmeldelsen i kun fire. For de samme sakene undersøkte jeg bl.a. også spesifikt om kommunen hadde hatt mistanke om overgrep eller hadde kjent til at det forelå mistanke om eller indikasjoner på

overgrep. (Dette var tilfelle i sju av de femten sakene.) Undersøkelsen ble for øvrig kringkastet over hele landet via NTB.

• Sjekkliste - varslingsinstruksjoner for overgrep

Denne undersøkelsen ble foretatt på først ti aktører (kommuner, kommunale skjermede bedrifter og en vdg. skole). Det spesielle med utvalget, var at jeg kun valgte ut kommuner som hadde gjennomgått overgrepssaker, i hovedsak der ansatte hadde forgrepet seg på utviklingshemmede klienter/sysselsatte/elev. De hadde med andre ord ekstra gode grunner til å innføre varslingsrutiner tilpasset den sårbare gruppa, noe alle arbeidsgivere ifølge varslingseksperten fra Universitetet i Bergen pliktet å innføre, iht. loven. Kommuneledere etc. ble kontaktet, briefet om undersøkelsen, intervjuet om formelle varslingsrutiner for de relevante tjenestestedene, og avslutningsvis ba jeg om å få utlevert kopi av varslingsinstruksjoner relevante for overgrep mot utviklingshemmede, evt. andre relevante HMS-prosedyrer. Alle utleverte til slutt materialet, selv om innstillingen til åpenhet var høyst varierende. Instruksene ble så gjennomgått opp mot en sjekkliste, som jeg utarbeidet på grunnlag av det opprinnelige spørreskjemaets avsnitt om varslingsrutiner. Poenget var å sjekke om de viktigste faktorene var på plass, med tanke på varslingsrutiner for overgrep mot utviklingshemmede.

Et sentralt spørsmål – å sjekke hvorvidt rutinen/instruksene var kjent på brukerstedene (og ikke bare blant kommunelederne) – viste seg vanskelig å undersøke. De fleste kommunelederne hevdet prosedyrene var godt kjent. Jeg foretok derfor stikkprøver blant ansatte så langt det lot seg gjøre, og anførte ledelsens utsagn og stikkprøvens resultat samlet. Til slutt vurderte jeg, på grunnlag av instruksens oppfyllelse av kriteriene, fordeler (pluss) og ulemper (minus) ved instruksene. Undersøkelsen var en slags faglig kvalitetssikret undersøkelse, som står for Dagbladets regning.

Slik var sjekklista:

- Navn kommune/bedrift:
- Har hatt overgrepssaker?
 1. Har generell varslingsinstruks?
 2. Har spesifikk varslingsinstruks for overgrep?
 3. Viktigste innhold på plass?
 - a. Nøyaktig og ordrett journalføring av hhv. mistenkelige observasjoner og betroelser om mulige overgrep.
 - b. Gis det råd om ikke å konfrontere mistenkte (fare for bevisforspillelse)?
 - c. Gis det råd for varslingsrutiner av politiet, særlig i akutte situasjoner?
 - d. Går det fram at varslingsplikt går foran taushetsplikt?
 - e. Gis det råd om å informere foreldre/pårørende (med mindre de er mistenkt)?
 - f. Gis det råd om ikke å forspille fysiske bevis (DNA-spor etc)?
 4. Gis det råd om tiltak for beskytte mulig offer?
 5. Er instruksene godt kjent på arbeidsplassen?
 - a. Ledelse:
 - b. Stikkprøve:
 6. Eksempelet:
 7. Annet:
 8. Kommentar:
- Pluss:
- Minus:

I tillegg til faglig hjelp til å utarbeide undersøkelsens innhold og kriterier i forkant, har jeg i etterkant fått massive tilbakemeldinger fra fagfolk om at undersøkelsen vurderes som seriøs

og solid. Ikke minst frambringer den, i liket med politiundersøkelsen, informasjon som til nå ikke har vært gransket, systematisert og dokumentert. Kun en av de ni undersøkelsen hadde innført instruks for varsling ved overgrep. Alle hadde en rekke svakheter i forhold til bl.a. å ivareta fornærmedes rettssikkerhet, ikke forspille bevis for politiet osv. Ifølge varslingseksperten ved UiB viste Dagbladets undersøkelse at kommunene ikke følger lovens krav til varslingsinstrukser ved disse tjenestestedene.

METODE 3 – Etterprøvelse av læring

Jeg fikk av kapasitetsgrunner ikke anledning til å gjøre en undersøkelse blant et større utvalg om læring og evaluering. Men at ni av ti kommuner/bedrifter/skole som har hatt overgrepssaker, ikke har innført rutiner for varsling av slike forhold, sier trolig en del. På vårparten skrev jeg som nevnt om Verdals granskingsprosess. 2010 avsluttet jeg ved å ettergå Harstad kommunes interne gjennomgang som en følge av Dagblad-reportasjen i mars om Trastad-overgrepene. Jeg begjærte og fikk innsyn i redegjørelsen rådmannen ga til kommunens kontrollutvalg. Det viste seg at kontrollutvalget hadde slått seg til ro med at varslingsrutiner etc. var i orden. Jeg foretok derfor en analyse, etter ovennevnte modell, av Harstad kommunes varslingsprosedyre. Det nedslående resultatet ble publisert på dagbladet.no noen timer før 2010 var historie.

7. SPESIELLE ERFARINGER

A. Undersøkende journalistikk som frilansjournalist. Mulig?

For min del var dette en test: Er det mulig å drive med omfattende, tidkrevende gravejournalistikk som frilansjournalist? Svaret ble ja. Ved tre anledninger i 2010 tok jeg en time out. Det som raskt kunne blitt et par-tre nyhetsartikler, ble i stedet tre omfattende reportasjeserier, som skapte offentlig debatt og fikk politiske konsekvenser. Ved alle anledningene valgte jeg å grave noen uker, uten avtale med redaksjonen, for så å komme tilbake med ”innsalget” når sakene nesten var researchet ferdig. Tidspunktet for å levere et forslag til serie, var gjerne når neste steg måtte være å sette seg på et fly for å sjekke de siste sakene ut. Volumet av saker ble såpass høyt, på grunn av Dagbladets valg om å prioritere stoffet, at jeg som selvstendig næringsdrivende kan konkludere at slutttoppgjøret er anstendig. Tar man risikoen selv, må man kanskje tåle å ta noe på egen kappe: Det faller meg for eksempel ikke naturlig å fakturere flere dagers arbeid med innsynsbegjæringer og påklaginger i forbindelse med en mulig reportasjeserie ingen i Dagbladet ennå vet om. Men når først mine forslag ble presentert, fikk det en svært god mottakelse hos redaksjonsledelsen – som har prioritert tematikken høyt gjennom 2010. Jeg gjør gjerne dette igjen.

B. Publisering av hele undersøkelsen/bakgrunnsmateriale

Funnene fra de systematiske undersøkelsene av henholdsvis politiets og kommunenes håndtering av overgrepssakene, ble i første omgang publisert i Dagbladets papiravis. Bakgrunnsmateriale i begge undersøkelsene er relativt omfattende. Dette er formelt ikke forskning, men journalistiske undersøkelser. Likevel bør bakgrunnsmateriale av hensyn til etterrettelighet og gjennomsiktighet publiseres. Dette ikke minst fordi forskningen er nesten blank på flere av feltene jeg har undersøkt. Funnene bringer genuint ny kunnskap inn i samfunnsdebatten. Derfor argumenterte jeg for, og fikk i Dagbladet gjennomslag for, at vi skulle publisere undersøkelsenes bakgrunnsmateriale på dagbladet.no. Dette ble ikke de mest populariserte artiklene i Dagbladets historie. Men samspillet mellom papir og nett, gjør at undersøkelsene blir transparente. Å ha undersøkelsene publisert på nettet, gjør det også mulig å oppdatere med nye funn og case fortløpende.

C. Nyhetsbrev, faglig interesse og anerkjennelse

Et mål med reportasjene har vært å skape debatt om behandlingen av ei utsatt gruppe som har vært nær usynliggjort til nå. Reportasjene har gjennom året variert hva angår prioritet redaksjonelt. Noen ganger høyprioritert. I enkelte perioder har interessen naturlig nok vært så som så. For å sikre politisk og faglig engasjement og debatt, begynte jeg å lage nyhetsbrev ved hver reportasje. Disse ble sendt til en etter hvert solid samling fagfolk, forskere, stortings- og regjeringsspolitikere, foruten organisasjonsledere, byråkrater, pårørende, bistandsadvokater etc. Dette medvirket nok til at også jungeltelegrafene i fagmiljøene fikk fart. Ukentlig blir jeg kontaktet av fagfolk og andre som ber om bli satt opp på nyhetsbrevet. Den faglige anerkjennelsen for reportasjeserien har vært svært oppmuntrende, og en bekreftelse på kvalitet og seriøsitet i arbeidet. Bl.a. ble Dagbladet i sommer takket av fagsjef Jarle Eknes i Stiftelsen SOR (Samordningsrådet for arbeid med utviklingshemmede mennesker i fagtidsskriftet Rapport – takket for kritiske og undersøkende journalistikk rundt utviklingshemmedes rettssikkerhet (Vedlagt). Interessen for reportasjeserien er nå så stor, at jeg vil lage en Facebook-side med lenker og henvisninger til reportasjene.

D. Spin off - Debatt om utviklingshemmedes levekår

Prosjektarbeidet ledet meg inn på nye tematikker og kilder, og i høst skrev jeg ti artikler om utviklingshemmedes rett til å bo hvor de vil, med utgangspunkt i ett case (Dag Olav-saken). Debatten utviklet seg til en debatt om regjeringens generelle politikk for utviklingshemmede, og senere presentasjon av regjeringens nye informasjons- og utviklingsprogram på feltet. I et intervju fastslo inkluderingsminister Audun Lysbakken at utviklingshemmede har rett til å bo hvor de vil. De skal ikke f. eks. kunne tvinges til å leve i et bofelleskap, hvis de ønsker et eget hjem. Den beste nyheten for utviklingshemmede på over ti år, mente lederen av Norsk forbund for utviklingshemmede (NFU). Inkluderes disse og enkelte andre artikler, skrev jeg i alt rundt 60 artikler om utviklingshemmedes rettssikkerhet og levekår for Dagbladet i 2010.

E. Ethiske dilemmaer

Gjennom 2010 har jeg intervjuet svært mange pårørende til utviklingshemmede overgrepsofre – samt flere av ofrene. Som journalist er dette et minebelagt landskap å bevege seg i. Jeg hadde ingen spesiell bakgrunn for å forstå utviklingshemmede da jeg høsten 2009 gikk inn i problematikken. Jeg har lært mye underveis. Og en viktig lærdom er at utviklingshemmede er minst like forskjellige og uensartet som alle andre. Kan man intervju utviklingshemmede om en overgrepssak? Ja. Å si et kategorisk nei, vil være å frata utviklingshemmede retten til å delta i samfunnsdebatten. Det vil innebære å bidra til økt usynliggjøring.

Men der jeg har intervjuet en person med utviklingshemming, har dette alltid vært gjennomdiskutert og klarert med folk som står vedkommende nær; hjelpeverge, familie, bistandsadvokat, støttespillere etc. Intervjuobjektene har enten vært helt eller delvis anonymisert.

I undersøkelsene har jeg vært nødt til å ta et visst omfang av saker. I noen av de i alt drøyt 20 sakene i databasen, har jeg ikke lyktes å komme i kontakt med eller oppnådd dialog med pårørende, støttespillere etc. I noen tilfeller er grunnen at slike ikke finnes. I andre at de ikke orker å rippe opp i saken. I et par tilfeller har jeg opplyst om at jeg skriver om saken, uten deres medvirkning, og tilbudt opplesning. Noen pårørende har latt seg intervju, men har fryktet for reaksjoner fra kommunene og belastningen for offeret, og har trukket intervjuene. De har imidlertid gitt klart uttrykk for at de ønsket at deres saker var med i undersøkelsene, og bidro til innsyn. Deres glede ved å bidra til en etterlengtet offentlig debatt om utviklingshemmedes rettssikkerhet, har vært stor. Ønsket om en slik debatt har vært en kraftig drivkraft blant mange av mine kilder.

Jeg har gjennom hele året fått svært mange positive tilbakemeldinger om at reportasjene og arbeidet rundt dem, er gjort med respekt for ofrene.

Jeg kjenner til ett tilfelle der mediaoppmerksomheten rundt saken dessverre ble svært belastende for hovedpersonen, en utviklingshemmede kvinne utsatt for seksuelle overgrep. Vedkommende var ikke selv intervjuet eller anonymt avbildet i saken. Pårørende/hjelpeverge hadde medvirket, lest og samtykket til reportasjen. Kommunen ble løpende informert om innholdet og dato for publisering, for å kunne ta eventuelle forholdsregler. Som i flere av de mer kontroversielle sakene i reportasjeseriene, gjennomførte jeg grundige diskusjoner med Dagbladets redaksjonelle ledelse rundt reportasjens innhold og nivå på anonymisering. De involverte lederne i kommunen har i ettertid konkludert at det var riktig av Dagbladet å sette fokus på saken. Gitt at media-oppmerksomheten ble belastende, er jeg likevel nødt til å stille spørsmålet: Var vi gode nok til ta hensyn til offeret? Burde vi for eksempel ha anonymisert også kommunen? Kanskje. Men det kan for det første innvendes at saken uansett ville ha kunnet blitt kjent i lokalsamfunnet. Problemet med å anonymisere kommuner, er også at man reduserer muligheten til en tydelig ansvarliggjøring av kommunen og dens ledelse. Det generelle prinsippet i dette prosjektet har vært å publisere kommunenes navn, med enkelte unntak for de henlagte sakene. I ett tilfelle forelå det også helt spesielle grunner til anonymisering av en kommune, selv om det forelå dom.

Er det mulig å gardere seg 100 prosent mot at mediaoppmerksomhet kan være belastende for de omtalte? Kanskje ikke. Men utviklingshemmede overgrepsofre er svært sårbare. Det er derfor ekstra viktig å gjøre grundige sonderinger med nærtstående, og deretter foreta redaksjonelle vurderinger, om hvordan sakene bør publiseres. Dette har vi bestrebet oss på å gjøre gjennom hele prosjektet.

D. Erfaringer med politiets innsynspolitikk

Innsyn i politiets straffesaker er avgjørende for å kunne gå politiets arbeid etter sømmene, slik jeg forsøkte i undersøkelsen av kvaliteten på politietterforskningen i overgrepssaker. Min erfaring med ovennevnte bruk av påtaleinstruks og rundskriv fra Riksadvokaten er todelt:

- For det første har jeg fått bekreftet at disse bestemmelsene kan benyttes til å få innsyn i politiets etterforskningsmateriale, uten fullmakt fra involverte parter. Stikkord: Saklig grunn til innsyn.
- For det andre har prosessen påvist at politidistriktene i Norge praktiserer denne anledningen til innsyn ulikt. Avslaget til Troms og Finnmark statsadvokatembeter illustrerer at politiet enkelt kan avslå innsyn ved å vise til taushetsplikten.

Norsk Presseforbund og Norsk Redaktørforening har i flere år arbeidet for å få regjeringen til å innføre en innsynsrett i politiets straffesaker, lik den Sverige praktiserer. I Sverige gis det innsyn i straffesaker i det tiltale tas ut. Justisminister Knut Storberget har forlenget uttalte seg positivt til forslaget (Aftenposten. 2. Juli, 2007) – men ingenting har skjedd.

I skrivende stund er jeg i kontakt med Norsk Presseforbund og Norsk Redaktørforening om innsynssaken. De sitter ikke på liknende konkrete eksempler på både innsyn og avslag på innsyn i samme typer saker, og vil vurdere å benytte disse i den pågående dialogen med Justisdepartementet om økt innsynsrett ved endring av forskriftene i Politiregisterloven. Troms og Finnmark Statsadvokatembeters avslag vil også bli klaget inn for Riksadvokaten og/eller Sivilombudsmannen, for å få en endelig avklaring på hvem i politiet som har handlet rett: Politidistriktene som mener man kan gi pressen innsyn i straffesaker der det foreligger saklig grunn. Eller politidistriktet som mener hensynet til taushetsplikten går foran samfunnets behov for etterprøving av politiets arbeid.

8. KONSEKVENSER:

- - Jeg kan love at jeg skal gjøre det som er nødvendig for at ingen som jobber i disse bedriftene skal være så utsatt som de er i dag, sa arbeidsminister Hanne Bjurstrøm til Dagbladet etter reportasjeserien i mars. Hun lovet følgende tiltak fra regjeringen:
 - Regjeringen ville raskt igangsette en offentlig høring om hvorvidt det bør innføres krav om vandelsattest for ordinært ansatte også i skjermede bedrifter, der utviklingshemmede er sysselsatt.
 - Regjeringen ønsket også, på bakgrunn av Dagbladets avsløring av at bl.a. drapsmenn og voldtektsmenn er sysselsatt sammen med utviklingshemmede, en vurdering av hvorvidt også sysselsatte bør underlegges vandelskrav.
 - I høst sendte arbeidsministeren ut et forslag til høring om krav om vandelsattest for både ordinært ansatte og sysselsatte. Saken fremmes våren 2011.
 - Bjurstrøm bebudet også en gjennomgang av hvilke systemer og rutiner som finnes i bedriftene for å ivareta utviklingshemmede sikkerhet.
 - I mars fremmet FrP, som en følge av Dagbladets reportasjer, et forslag om å etablere et eget ombud for utviklingshemmede. (Forslaget ble nedstemt av stortinget i mai, mot FrPs og KrFs stemmer.)
 - Statssekretær Astrid Aas-Hansen varslet overfor dagbladet.no 1. september i fjor, i kjølvannet av politi-granskingssakene, at regjeringen ville vurdere en rekke tiltak for å bedre utviklingshemmedes rettssikkerhet:
 - Regjeringen vil vurdere å innføre påbud om dommeravhør av utviklingshemmede i straffesaker, for å sikre lik rettssikkerhet. Senere i fjor høst ble en arbeidsgruppe nedsatt for å vurdere dommeravhørsordningen, og flere spørsmål knyttet til utviklingshemmedes rettssikkerhet.
 - Aas-Hansen lovet at kompetansen på utviklingshemmede ofre skal styrkes. - Vi må sikre at de som foretar dommeravhør har særlig kompetanse på utviklingshemmede og barn under seks år, sa hun. (I desember varslet Politihøgskolen i Oslo en satsing på avhør som spesialiststudium, med egne forelesninger om sårbare grupper som utviklingshemmede.)
 - Regjeringen lovet å sørge for bedre dokumentering av skader på utviklingshemmede overgrepsofre, slik det tidligere er gitt pålegg om i familievoldssaker.
 - Regjeringen vil åpne for flere enn ett dommeravhør av fornærmede. Til nå har hensynet til ikke å belaste offeret veid tyngst. Eksempler på oppklaringer i saker med flere avhør, har overbevist Aas-Hansen.
 - Regjeringen ønsker en vurdering av behovet for nye beviskrav i straffesaker med utviklingshemmede, som sterkere vektlegging av adferdsendring og sakkyndige.

- Den vil innføre et datasystem som gjør det mulig å føre statistikk over overgrepssaker med utviklingshemmede som fornærmet part.
- Aas-Hansen ville også vurdere behovet for å lovfeste rett til bistandsadvokat for utviklingshemmede som skal ha blitt utsatt for seksuelle overgrep etter § 200 første ledd.
- I desember varslet statssekretæren at utviklingshemmedes rettsikkerhet i straffesaker vil bli et eget tema i regjeringens kommende handlingsplan mot overgrep og vold i nære relasjoner. - Dagbladets artikler og avsløringer vil være svært viktig for oss i dette arbeidet, sa Aas-Hansen.
- Etter desember-serien om gransking av Kommune-Norge, varslet Kirsti Bergstø, statssekretær i likestillings- og inkluderingsdepartementet, at regjeringen vil ta affære etter Dagbladets avsløring av bl.a. varslingsrutiner som ikke holder mål:
- Regjeringen vil, lovet statssekretæren, vurdere å få utarbeidet en sentral instruks for varsling ved mistanke om overgrep mot utviklingshemmede. Den vil vurdere å oppnevne en tverrfaglig gruppe som utarbeider instruksene, for så å sørge for at den blir implementert i kommunene og ved de aktuelle tjenestestedene.
- I desember bebudet lederen av stortingets arbeids- og sosialkomite, Robert Eriksson, at han vil ta initiativ til en interpellasjon i stortinget for en bred debatt om utviklingshemmedes rettsikkerhet og levekår 20 år etter HVPU-reformen.
- Reportasjene om overgrepssakene i Verdal og Harstad (Trastad-saken) fikk etterspill lokalt. Verdal kommune hyret en ekstern person til å granske kommuneledelsens handlemåte i saken. En viktig konklusjon var at de sett i ettertid burde ha politianmeldt arbeidslederens overgrep mot den utviklingshemmede kvinnen,.
- I Harstad ba kommunens kontrollutvalg rådmannen om en redegjørelse om kommunens håndtering av den mediaomtalte saken, samt for rutiner for varsling og forebygging av overgrep mot utviklingshemmede.
- Flere av de skjermene bedriftene Dagbladet skrev om i mars, har opplyst til Dagbladet at de som en følge enten innførte eller skjerpet de formelle interne rutineene, for blant annet varsling og ansattes omgang med sysselsatte som er utviklingshemmet.
- Hvor mange kommuner, skjermene bedrifter, skoler etc. som har skjerpet sine rutiner som følge av den offentlige debatten om utviklingshemmedes rettsikkerhet, er uvisst. Like over nyttår gjorde en fagmann meg oppmerksom på at et skjermet bedrift hadde hyret ham til å utarbeide varslingsrutiner, og en håndbok om forebygging av overgrep, som følge av at bedriften hadde lest reportasjene i Dagbladet. Hvis den økte oppmerksomheten omkring utviklingshemmede overgrepsofre i 2010 fører til mange små men avgjørende framskritt på "gulvet" omkring i landet, er også det en vesentlig konsekvens. Ingenting er bedre enn om fagfolkene i Samordningsrådet (SOR) har rett i følgende: "Vi har stor tro på at det engasjementet Dagbladet her fremviser vil bidra til endringer i håndtering av slike saker, slik at utviklingshemmedes rettsikkerhet styrkes."
- Dagbladets 45 reportasjer ifølge arkivøkene den største dekningen og debatten rundt rettsikkerheten til utviklingshemmede overgrepsofre på 25 år, kanskje noensinne. Dagbladet

har skrevet fire ledere og kommentarer, flere av sakene er sitert i medier over hele landet direkte eller via NTB. Jeg strekker meg til å konkludere at graveprosjektet "De visste, men tiet" 20 år etter HVPU-reformen har lyktes i å sette noen av samfunnets mest utsatte mennesker på dagsorden.

Stavanger, 15. januar

Thomas Ergo

